

UOT 801. 73

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.1.234>

SƏBUHI İBRAHİMOV

“KƏŞKÜLÜN-NUR” ƏSƏRİNİN FƏLSƏFİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Məqalədə Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərinin fəlsəfi xüsusiyyətləri haqqında geniş təhlillər aparılaraq hər bir hadisənin öz əhəmiyyətinə uyğun şəkildə araşdırmalar aparılmışdır. Aparılmış araşdırmalar zamanı məlum olmuşdur ki, müəllifin dərin və hərtərəfli biliyə malik olması əsərin həm fəlsəfi aspektlərini, həm də tərbiyəvi əhəmiyyətini mahiyyət etibarilə zənginləşdirmişdir. Araşdırmalarda o da müəyyən olunmuşdur ki, H.M.Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərində verilən hər bir fəlsəfi aspekt ayrı-ayrılıqda öz aktuallığı ilə seçilir və gələcəkdə yeni-yeni tərbiyəvi nümunələrin yaranmasına imkan yaratmış olur.

Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərində özünə yer alan fəlsəfi xüsusiyyətlər və müəyyən lazımı amillər nəinki bu günümüz üçün, həmçinin gələcək nəslin mənəvi tərbiyəsi baxımından maariflənməsinə xidmət edəcəkdir.

Açar sözlər: *Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani, əsər, fəlsəfi aspekt, tərbiyə, əlyazma.*

Giriş. Orta əsrlərdən başlayaraq Naxçıvanda yaranan ədəbi məktəblərdə fəlsəfi məzmunlu motivlərə rast gəlirik. Bu da Naxçıvanın mənəvi-mədəni irsinə dair qədim əlyazmaların fəlsəfi cəhətdən işlənməsi üçün böyük marağa səbəb olur. Bütün bu amillər Azərbaycan və onun ayrılmaz parçası olan Naxçıvanın elm aləminə fəlsəfi baxımdan tanıtılması, zəngin keçmişə malik olan xalqımızın tarixinin dərin qatlarında gizlənən maddi-mənəvi dəyərlərinin təbliği istiqamətində atılan mühüm bir addımdır. Qədim Naxçıvan diyarında yaranan ədəbi məktəblərdə fəlsəfi aspektlər və tərbiyəvi əhəmiyyəti olan əlyazma motivlərə ən çox orta əsrlərdən təsadüf edilməsinə baxmayaraq XIX əsrin axırı – XX əsrin əvvəllərində də tez-tez rast gəlinir. Bu da yaşadığımız dövr üçün Naxçıvana dair əlyazmaların filoloji və tekstoloji baxımdan işlənməsi üçün böyük marağa səbəb olmasındır. Belə ki, tarixdə baş verən müəyyən fəlsəfi aspektlərə və tərbiyəvi əhəmiyyəti olan əsərlərə dərin nəzər saldıqda görürsən ki, tarixin fəlsəfəsi və tərbiyəvi xüsusiyyətləri nə qədər dərin və hərtərəflidir. Bunun üçün isə yazılı abidələrin tədqiqi ilə bağlı elmi axtarışları genişləndirmək tələb olunur. Belə ki, bütöv Azərbaycanda olduğu kimi, Naxçıvanda da müsəlman mədəniyyətinin kökləri VII əsrə gedib çıxır. Həmin əsrin ikinci yarısından başlayaraq, xilafətin müxtəlif elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzlərində məskunlaşan Naxçıvanın görkəmli nümayəndələri öz əsərlərini ərəb dilində qələmə almış, qədim Naxçıvanın öz ərazisində yaşayan müəlliflər isə yalnız X əsrdən etibarən ərəbcə yazıb-yaratmağa başlamışlar. Sonralar tarixi şəraitin dəyişməsi Naxçıvan ədəbiyyat və mədəniyyətinin zənginləşməsinə, ərəb dili ilə yanaşı, fars və türk dillərində yazılmış ədəbi sahənin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. “Biz hər bir peyğəmbəri yalnız öz millətinin dilində (danışan) göndərdik ki, (Allahın əmrlərini) ona izah edə bilsin” [1, s. 255].

1. Kəşkülün-Nur əsərində fəlsəfi aspektlər. Azərbaycanda və onun digər bölgələrində olduğu kimi Naxçıvanda da yazılıb istifadə edilən kitablar XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərinə qədər əksər müəlliflər əsərlərini həm ərəb, həm fars, həm də türk dillərində yazılmasına üstünlük vermişlər. Belə ki, Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazılan fəlsəfi və tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə seçilən əsərlərdən biri də XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsəridir. H.M.Naxçıvani əsərdə dini məzmunlu süjetli hədis və

rəvayətlər verməklə əsəri bir daha zənginləşdirmişdir. Belə güman edirik ki, müəllifin əsərdə qələmə aldığı bu süjetli hədislər məzmun baxımından çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, qələmə alınan əsərin məzmunu bir dini rəvayətdən götürülmüşdür. Əsərdə müəllif İmam Cəfəri-Sadiqdən (ə) rəvayət edərək islamda qadına veriləcək yüksək fəlsəfi ad və məqamın və o cümlədən Peyğəmbər qızı Fatiməyə ediləcək yüksək hörmət və ehtiramın xüsusunda buyurur: “Həzrət Sadiq əleyhissalam buyurdu ki, bu səbəbə Fafimeyi-Zəhra salamullahi əleyhaya “Mühəddis”ə (hədis danışan; hədisçi; hədisləri tədqiq edən, hədis mütəxəssisi; rəvayət edən, nəql edən) deyilir və “Mühəddis”ə adlanıb ki, mələikələr göydən nazil olub o, Siddiqeyi-Kübranı (Fatimənin ləqəblərindən biri - ürəyi təmiz olan ən böyük qız) nida eylərdilər. Belə ki, Məryəm binti İmranı (İmranın qızı Məryəmi) nida eylərdilər. Mələikələr dedilər: Ey Fatimə – həqiqətən Allah-Təala səni ixtiyar eylədi və bərgüzidə (bəyənilmiş, seçilmiş, seçmə) eylədi cəmi-ələm övrətlərinə. Bəs xəbərdar ol! Ey Fatimə – ibadət eylə öz Pərvərdigarına və səcdə eylə onun hüzurunda və olgilən rüku edənələrən” [3, s. 307].

Sonra müəllif hədis elmin əsas gətirərək bildirir ki, Fatimə onlara hədis söylərdi və onlar da hədis söylərdilər ona. “Bəs bir gecə Xatuni-Qiyamət (Fatimənin ləqəblərindən biri – qiyamət xanımı) salamullahi əleyha mələikələrə buyurdu: Aya, aləmin övrətlərinə fəzilət verilən Məryəm binti İmran deyil?

Mələikələr ərz eylərdilər ki, Xudavənd əzzə və cəllə Məryəmi öz aləminin övrətlərinin seyyidəsi və xanımı eyləyib. Amma səni həm öz aləmin, həm Məryəmin aləminin, həm də cəmi əvvəlin və axırın aləmlərinin övrətlərinə seyyidə və xanım eyləyib” [3, s. 307].

Seyyid ibn Tavus əleyhi-rəhmə “Kitabi Sədu əs-səudə”də yazıb ki, bu hədisi-şərifə Məhəmməd bin əl-Abbasi ibn Əli ibn Hərvanın təlifində (yazmış əsərində, tərtib etmiş kitabında) ki, ayəti-Quranın Məhəmməd və ali Məhəmməd əleyhüməssalamların fəzailəri xüsusunda nazil olanlarını cəme və təlif edib tapdım ki, hədis edir Əbu Səid Həzri rəhmətullah: “Həbəşi padşahı bir ədəd Qətifə (ipək, yun və iplikdən toxunmuş tiftikli qumaş; çiməndən sonra qurulanmaq üçün iri dəsmal) ki, məhz təlai-müsəffadən (təmiz qızıldan süzölmüş) bafdə (toxuma parça) olmuşdu bərəsmi-hədiyyə Rəsuli-Xuda səlləllahu əleyhi və əlehə göndərdi. Həzrəti-Rəsul səlləllahu əleyhi və əleh buyurdu: Hər ayinə bu Qətifəni əta və bəxşiş edəcəyəm bir şəxsə ki, dost tutar o, Allahı və Rəsulunu. Həmçinin dost tutar onu Allah-Təala və Rəsuləllah səlləllahu əleyhi və əleh. Əshab bu fəraişi ki, eşitdilər, hər biri kərdən fəraz (yuxarı tutulan) və nigaran baxırdılar ki, bu ətiyyəyi-üzma (böyük bəxşiş, hədiyyə) hansı birinin əhvalına şamil olacaq. O halda həzrəti Rəsul səlləllahu əleyhi və əleh buyurdu: Əli əleyhissalam hardadır?

Əmmari-Yasir bu nidanı eşitcək sürətənlən Əli əleyhissalamın xidmətinə gedib əhvalatı məruz eylədi. Bəs Əmir külli əmiri-məhzər Həzrəti Rəsuli-Xuda səlləllahu əleyhi və əlehə hazır oldu. Həzrəti Rəsuli-Xuda səlləllahu əleyhi və əleh buyurdu: Ya Əli, bu Qətifəyə sən səzavarsan (münasib, uyğun, yaraşan) və layiqsən. Sonra Qətifəni Əmiril-Möminin əleyhissalama əta eylədi” [3, s. 307-308].

Müəllif bu anlamları verməklə hər hansı bir fəlsəfi aspektlərin nə ilə bitəcəyini və hansı prinsip əsasına yönəldiyini də məharətlə qələmə alaraq nəql edir: “Əmirəl-Möminin əleyhissalam Qətifəni alıb təşrif apardı şövqəlliyilə (həvəslə). Yəni çəhari-şövqə (dörd səbəbə) parə-parə eyləyib – mühacir və ənsarların fəqirlərinə və dul övrətlərinə və yetimlərinə təqsim edib verdi. Sonra təşrif gətirdi öz mənzilə bir halət ilə ki, bir dinar özünə saxlamamışdı. O gecənin sübhi Həzrəti Rəsul səlləllahu əleyhi və əleh Əmirəl-Möminin əleyhissalam ilə görüş edib buyurdu: Ya Əbəl-Həsən keçən gün üç min misqal qızıl aldın. Bəs mən və mühacir və ənsar sabah nahara sənə qonaqıq!

Əmirəl-Möminin əleyhissalam ərz eylədi: Bəli qəbulumdu, qonaqsınız ya Rəsuləllah.

Sabahı gün Rəsuli-Xuda (s) mühacir və ənsarilən Əmirəl-Möminin əleyhissalamın dövlətxanəsinə (mənzil, hörmətli adamların evi) təşrif aparıb dıqqıl-bab eyelədilər (qapını döymək). Əmir əleyhissalam qapıya çıxıb və mübarək üzündən ərəqi-həya (həya təri) mirvarid danəsitək düzülüşdü. Ondan ötrə ki, dövlətxaneyi-Cənabi-Mövlada əqsami-məkulətdən (yemək qisimləri) heç bir zad yoxuydu ki, qonaqlardan ötrə hazır eyeləsin. Həzrəti Rəsul (s), mühacir və ənsar eyeləşdilər. Məclisi-ali münəqid oldu (yüksək ali məclisin yığınağ baş tutmuş oldu). Bəs Əmirəl-Möminin əleyhissalam Xatuni-Qiyamət (Fatimeyi-Zəhranın ləqəblərindən biri – qiyamət qadını) salamullahi əleyhanın yanına içəri təşrif gətirib gördü bir böyük kasa tərildiləne-müməllu (usandıran bozbaşa, ayrına, südə, şərbətə və s. doğranmış çörək) və kasa cöş edir və müşk əz fər ətri (müşk ənvər mayasının ətri) gəlir. O, Xatuni-Müəzzəmə (Fatimənin ləqəblərindən biri) öz Pərvərdigarının ibadətində məşğuldur. Əmirəl-Möminin əleyhissalam mübarək əlin uzatdı kasanı götürsün və Xatuni-Qiyamət həm mədəd (kömək, yardım) eyelədi ki, həzrət Əmirəl-Möminin əleyhissalam kasanı götürüb Rəsuli-Xuda (s) hüzuruna qoydu. O halda Həzrəti Rəsuli-Xuda (s) durub Siddiqeyi-Kübra (Fatimə) bətuli-əzra (sevimli qızı) Fatimeyi-Zəhra əleyhissalamın məclisinə təşrif gətirib buyurdu: Ey qızım! Bu kasa haradan gəldi sənün üçün?

Ərz eyelədi: Allah yanından. Həqiqətən ki, Allah ruzi əta edər hər kəsə ki, istər, bi hesab (hesabsız).

Sonra Rəsuli-Xuda (s) buyurdu: Həmd bir Pərvərdigara üçündü ki, məni dünyadan aparmadı tainki gördüm qızım Fatimə salamullahi əleyhəda o zadı ki, Həzrəti Zəkəriyyə gördü Məryəm binti İmranda” [3, s. 308-309].

Müəllif bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq mövzunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bildirir və eyni zamanda mükəllimənin dərin qatlarını qeyd edir. Əsərdə baş verən hadisələr isə öz fəlsəfi mahiyyətini daha da zənginləşdirir:

“Fatimeyi-Zəhra əleyhissalam ərz eyelədi: Mən xeyir və əfzələm, ya Məryəm?

Buyurdu: Sən xeyir və əfzəlsən öz qövmin içində və Məryəm xeyir və əfzəldi öz qövminin içində” [3, s. 309].

Müəllif bir daha hadisələrə məntiqi prizmadan yanaşaraq yazır: “Həzrəti Rəsulin fərmayışının mahəsəli (yekunu, nəticəsi) belə olur ki, necə ki, Peyğəmbər axirəz-zamanın ümməti neçə mərətib və dərəcətilən həzrəti İsa əla nəbiyyəinə və aleh və əleyhissalamın ümmətindən əfzəl və əşrəfdir. O qərarilən Fatimeyi-Zəhra salamullahi əleyha neçə mərətib (mərtəbələr, təbəqələr) və dərəcətilən Məryəmdən əfzəl və əşrəfdir. Belə ki, bu mətləb əxbari-əhadis (hədis söyləyənlərə) görənlərə məxfi deyil, bəlkə əzhərü-minəş-şəmsdir (günəşdən daha aydın olan)” [3, s. 309].

Əsərin digər zənginliyi ondan ibarətdir ki, onun səhih hədis elmində özünəməxsus fəlsəfi xüsusiyyətləri olduqca yetərlidir. “Bu mənada, hədis elmlərini bilmədən müsəlmanların əqidəsini, müxtəlif İslam məzhəb və təriqətlərini, bir sözlə, İslam mədəniyyətini tanımaq, araşdırmaq və öyrənmək o qədər də asan olmayacaqdır” [2, s. 492-493].

Nəticə. Qeyd edilən rəvayətlərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, sevimli Peyğəmbərimizin qızı Fatimeyi-Zəhra salamullahi əleyha ümumbəşər qadınları üçün örnək və qürurverici bir simadır. Bu mənada ki, onun həm əxlaqi hərəkətləri, həm də davranışı son dərəcə incə tellərlə bağlı olmuşdur. H.M.Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərində verilən rəvayət və hədislər bir daha fəlsəfi xüsusiyyətlər haqqında zəruri amillərin olduğunu göstərir. Güman edirik ki, fəlsəfi aspektlərin yaranması və tərbiyəvi xüsusiyyətlərin daha dolğun əhəmiyyətini

dərinləşdirən islam dini-fəlsəfəsi, araşdırılan istiqamətin məntiqi nəticəsini göstərir və mövzunun nə qədər aktual olduğunu zənginləşdirir. Belə ki, mövzu ilə bağlı verilən epizodların məntiqi nəticəsi kimi son olaraq demək olar ki, tədqiq edilən “Kəşkülün-Nur” əsəri Naxçıvan və bütövlükdə Azərbaycan mənəvi-mədəni irsinin yaşamasına imkan verəcək və mədəniyyət tariximizin inkişafına bir töhfə olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərim. (1991) / Tərc.: Ziya Bünyadov, Vasim Məmmədəliyev. Bakı: Azərneşr, 714 s.
2. Quliyev İ. (2013). Hədisşünaslığın əsasları. Bakı: Elm, 688 s.

3. نخجوانی حاج ملا محمد. کَشْکُولُ النور. 1312 هـ. ق. 560 ص

Sabuhi Ibrahimov

ABOUT THE PHILOSOPHICAL FEATURES OF THE WORK “KASHKULUN-NUR”

In the article, the philosophical aspects and educational importance of Haji Molla Muhammad Nakhchivani's “Kashkülün-Nur” work were explained in detail, and research was conducted according to the characteristics of each field. During the conducted research, it became clear that the author's deep and comprehensive knowledge enriched both the philosophical aspects and the educational significance of the work. In the research, it was also determined that each philosophical aspect given in H.M. Nakhchivani's “Kashkülün-Nur” is distinguished by its relevance and creates an opportunity for the creation of new educational examples in the future.

It is known from the conducted research that the philosophical aspects and educationally important factors included in Haji Molla Muhammad Nakhchivani's work “Kashkulun-Nur” will serve not only for today, but also for the enlightenment of the future generation in terms of moral values.

Keywords: *Haji Molla Muhammad Nakhchivani, work, philosophical aspect, education, manuscript.*

Сабухи Ибрагимов

О ФИЛОСОФСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «КАШКУЛУН-НУР»

В статье подробно раскрыты философские аспекты и просветительское значение произведения Хаджи Моллы Мухаммада Нахчивани «Кашкулун-Нур», проведены исследования с учетом особенностей каждой области. В ходе проведенного исследования выяснилось, что глубокие и всесторонние знания автора обогатили как философские аспекты, так и воспитательную значимость произведения. В ходе исследования также установлено, что каждый философский аспект, изложенный в «Кашкулун-Нуре» Х.М.Нахчивани, отличается своей актуальностью и создает возможность для создания новых образовательных примеров в будущем.

Из проведенных исследований известно, что философские аспекты и воспитательно важные факторы, включенные в труд Гаджи Моллы Мухаммада Нахчивани «Кашкулун-Нур», послужат не только сегодняшнему дню, но и просвещению будущего поколения в плане нравственных ценностей.

Ключевые слова: *Гаджи Молла Мухаммад Нахчивани, труд, философский аспект, образование, рукопись.*

(Filologiya elmləri doktoru, dosent Nuray Əliyeva tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 26.02.2024

Son variant 29.03.2024